

Леся Ковач

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТОВАРИСТВА
ДОНБАСУ В ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано діяльність громадських об'єднань національних меншин на території Донецької і Луганської областей. Особливу увагу приділено їх ролі у збагаченні національної

культури, процесах національної консолідації та становленні громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: Донбас, національно-культурні товариства, етнополітика, національні меншини, міжнаціональні відносини.

Lesia Kovach. National and cultural associations of Donbass region in institutionalization of civil society in Ukraine. In the article activity of associations of national minorities on territory of the Donetsk and Lugansk areas is analyzed. The special attention is spared their role in enriching of national culture, processes of national consolidation and becoming of civil society in Ukraine.

Key words: civil organizations of national minorities, ethnic policy, national minorities, ethnic relations.

В Україні права громадян – представників різних національностей, а також гарантії цих прав зафіксовані в Конституції України (1996), законах України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), «Про мови в Українській РСР» (1989 р.), «Про громадянство» (1991 р.), «Про свободу совісті і релігійні організації» (1991 р.)»Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992 р.), «Про інформацію» (1992 р.), «Про об'єднання громадян» (1992 р.), «Про радіо і телебачення» (1993 р.), «Про освіту» (1991 р.), «Про вищу освіту» (2002 р.), «Про місцеве самоврядування» (1997 р.); *міжнародно-правових актах* – «Загальній декларації прав людини» (1948 р.), «Рамковій конвенції про захист національних меншин» (ратифікована Верховною Радою України 9 грудня 1997 р.), «Європейській хартії регіональних мов або мов меншин» (2003 р.) та деяких інших. Також національним законодавством беруться до уваги такі документи, як Гаазькі рекомендації з прав національних меншин на освіту (1996 р.) та Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин (1998 р.). Крім цього, чинне законодавство України передбачає захист прав національних меншин шляхом укладення міждержавних договорів та угод. Такі договори і угоди наша країна уклала з Російської Федерацією, Угорщиною, Польщею, Словаччиною, Румунією, Молдовою, Литвою та іншими країнами.

За оцінками таких авторитетних міжнародних організацій, як ООН, РЄ, ОБСЄ, українське законодавство щодо захисту прав

національних меншин відповідає принципам засадам і основним вимогам міжнародно-правових стандартів у цій сфері.

Сьогодні ми маємо всі підстави стверджувати, що одним із найвагоміших здобутків Української держави, після здобуття нею державної незалежності, є стабільність міжнаціональних відносин, відсутність гострих широкомасштабних конфліктів та протистоянь, хоча випадки спалахів міжетнічного невдоволення все ще трапляються.

Подальше формування мирного поліетнічного суспільства потребує врахувати поєднання процесу етнічної самоідентифікації і формування нації у розумінні її як громадянського співтовариства. Значне місце у цьому процесі посідають громадські організації національних меншин. Адже, виконуючи роль соціальних посередників між групами виразників різних інтересів і урядовими структурами, між громадянським суспільством і державою, вони спрямовують свою діяльність «на розвиток міжнаціональних відносин, відродження і розвиток національних культур, задоволення духовних запитів іноетнічного населення» [1, с. 527]. Національно-культурні товариства також є одним з основних інститутів, через які представники національних меншин залучаються до суспільно-політичного та культурного життя країни та є єдино можливим варіантом вираження їхніх колективних прав у правовому полі. При цьому за своєю формою вони можуть бути досить різноманітними: існувати у вигляді асоціацій, спілок, земляцтв, конгресів, центрів, федерацій та рад, бути формалізованими або не мати жодного офіційного статусу. Спрямованість діяльності таких організацій досить різнопланова, хоча переважаючою є культурницька.

Проблему діяльності національно-культурних товариств досліджували і досліджують багато науковців. Зокрема, етнополітичній суб'єктності громадських організацій етнічних меншин України присвячено дисертаційне дослідження Л.Лойко [2], діяльності громадських об'єднань Східної України наприкінці 1980-х рр. початку 1990-х рр. – праці Т.В.Болбат [3]. Проблемам самоорганізації греків, євреїв, німців та інших етнічних меншин на території Донецької області, а також питанням їхньої взаємодії з державою – наукові публікації та дисертаційне дослідження А.Шайхатдінов [4].

Початок формування організованого громадського руху представників національних меншин Донеччини розпочався у 1988–1989 рр., коли партійне керівництво області услід за рішенням центральної влади стало запроваджувати заходи із задоволення національно-культурних потреб етносів. Значним поштовхом, після якого процес офіційної самоорганізації набув певної інтенсифікації можна вважати вересневий пленум ЦК КПРС, що відбувся 20 вересня 1989 р. і був повністю присвячений національному питанню. На ньому було прийнято Платформу ЦК КПРС «Національна політика партії у сучасних умовах», яка стала головним орієнтиром роботи з поліетнічним загалом. Зокрема, в ній окреслювалися такі напрями національної політики, як: задоволення культурно-освітніх запитів і потреб етносів, забезпечення представництва національних меншин в органах державної влади, надання можливості етнічної самоорганізації, причому у вигляді не тільки громадських об'єднань, але й національних територіальних одиниць (районів та сільрад) [5, с. 38].

До прийняття цього документа виникали лише деякі поодинокі громадські організації національних меншин, які, як правило, створювалися не як самостійні структури, а як філії впливових та офіційно визнаних громадських об'єднань, і які повністю перебували під контролем влади. Зокрема, Маріупольське міське товариство греків було створене у січні 1989 р., але спочатку його зареєстрували як секцію грецької мови товариства рідної мови ім. Т.Г. Шевченка, засновником якого виступило Донецьке обласне відділення Українського фонду культури [6, с. 4]. Аналогічний механізм формалізації було застосовано і щодо етнічних структур обласного рівня. Так, 4 червня 1989 р. у м. Донецьку, за діяльної підтримки Донецького обкому партії, було створено Обласний Єврейський культурно-просвітницький центр «Алеф», засновником якого також виступило Донецьке обласне відділення Українського фонду культури (УФК). Центр було створено як секцію Донецького обласного товариства рідної мови ім. Т. Г. Шевченка.

Перші кроки в напрямі формування власної етнополітики, що відбувалися в процесі суверенізації України і були означені в Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), Декларації прав національностей України (1 листопада 1991 р.),

Законі України «Про національні меншини в Україні» (1992 р) свідчили про намір Української держави враховувати інтереси представників усіх національностей і забезпечувати їм рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права, у тому числі і шляхом створення власних національно-культурних організацій.

Водночас широкий загальний Донецької області спочатку дуже обережно поставився до утворення громадських об'єднань національних меншин. Зростання міжнаціональної напруги у різних регіонах СРСР, ескалація конфліктів на ґрунті міжетнічних стосунків викликали побоювання будь-яких національних новацій. Поширеною була думка, що об'єднання громадян за національною ознакою сприятимуть розпалюванню міжетнічної ворожнечі. Так, у 1989 р. на сторінках газети «Радянська Донеччина» виникла дискусія, викликана листом мешканців Тельманівського району Донецької області, греків за національністю, в якому заперечувалася необхідність і корисність створення національних товариств, а їх діяльність у цьому напрямі визнавалася як загроза міжнаціональному миру та злагоді. Однак у її ході окреслилася інша думка, а саме: що національно-культурні товариства, якщо вони не мають екстремістського характеру, надзвичайно потрібні задля збереження і розвитку етнічної самобутності та культури. З часом, саме вона стала домінуючою [4, с. 15].

Станом на 1 липня 2009 р. у Донецької області визначилися як національні меншини, тобто утворили свої громадські організації, які активно представляють і відстоюють перед органами державної влади і органами місцевого самоврядування права та інтереси своєї національності, 23 етноси (158 об'єднань). У 2011 р. їх кількість зменшилася до 156. З них дві мали всеукраїнський статус, 40 – обласний, 93 – міський, 19 – районний [7].

У Луганській області було зареєстровано 36 таких об'єднань (24 – обласних, 6 – міських і 6 – районних) [8]. За національною спрямованістю переважали організації росіян, ромів, німців, поляків. Свої товариства також мали білоруси, вірмени, азербайджанці та грузини.

Починаючи з 17 квітня 2007 р. при Луганській обласній державній адміністрації почала функціонувати Рада з питань етнонаціональної політики, було затверджено її склад і Положення. До

складу Ради увійшли керівники найбільш впливових за чисельністю обласних національно-культурних товариств. На її засіданнях обговорюються перспективи діяльності громадських організацій національних меншин, фінансування та проведення міжнаціональних заходів, виявляються проблемні питання, які існують в окремих спільнотах, вивчаються шляхи їх можливого вирішення [9].

У Донецькій області найбільшу кількість громадських організацій мають греки. Найчисельнішою і найвпливовішою серед них є Федерація грецьких товариств України, яка була заснована під час конференції 8–9 квітня 1995 року в м. Маріуполі за участі 87 делегатів 17 товариств греків України. Вирішальним для долі Федерації став її перший з'їзд, який відбувся 1997 року і виявив чимало прибічників іншого об'єднання – Союзу греків України. Завдяки твердій позиції В. Хари, Ф. Стамбулжи, Н. Теміра, С. Хараджі відбулось становлення Федерації грецьких товариств України та поповнення її новими членами. Наступні – другий (2000 р.) та третій (2003 р.) з'їзди продемонстрували згуртованість греків України.

Незмінним головою ФГТУ залишається Олександра Проценко-Пічаджі. Двічі – у 1995 і 1999 роках – вона обиралася секретарем Всесвітньої Ради греків Зарубіжжя (ΣΑΕ), суб'єктом якої Федерація є з 1995 р. Завдяки організаторським зусиллям О. Проценко-Пічаджі, а також фінансовій допомозі Греції, ΣΑΕ Європи, Маріупольської міськради і ВАТ «ММК імені Ілліча» в селищі Старий Крим побудована сучасна поліклініка, а в селищі Сартана – церква.

Метою діяльності Федерації є збереження національної самосвідомості греків, поширення цінностей світового еллінізму, розвиток національної освіти, культури, традицій та звичаїв. Під егідою Федерації кожні два роки проходять: фестиваль грецької культури Мега-Йорти та фестиваль грецької пісні імені Тамари Каци.

Федерація грецьких товариств України також надає консультативну допомогу населенню, веде благодійну діяльність, спрямовану на підтримку освітньої системи шкіл (Фонд «Ясон») і здоров'я (медичний Фонд «Гіппократ»).

Результатом послідовного і цілеспрямованого курсу ФГТУ є її авторитет у греків і широкої багатонаціональної громадськості як центру українського еллінізму, мосту дружби і співробітництва з

історичною батьківщиною, фактора гармонії і стабільності у суспільстві [10].

Іншою громадською організацією греків Донецької області зі всеукраїнським статусом є Спілка греків України (zareєстрована Головним управлінням юстиції у Донецькій області 04.11.1992 р.).

Інтереси німецької спільноти Донеччини відстоює Донецьке обласне національно-культурне товариство німців «Відергебурт» (16.09.1989 р., № 65). Станом на 1.01.2011 р. кількість його членів становила 1200 осіб. Важливою особливістю товариства є поєднання уваги до національно-культурної сфери з акцентом на питаннях еміграції німців на історичну батьківщину. Товариство надає постійну і всебічну допомогу уряду Федеративної Республіки Німеччини в передачі «Пакетів допомоги» (продуктові набори, побутова хімія, одяг) етнічним німцям Донецької області. У 2011 р. таку допомогу отримало 112 похилих, хворих, самотніх та мало-забезпечених людей у 49 населених пунктах Донецької області [11].

З приїздом у 1995 р. в м. Донецьк Іцхака Пінхаса Вишедського, якого було обрано головним Рабином Донбасу, і створенням під його керівництвом «Донецької обласної єврейської громади» (19.07.2002 р., № 663; станом на 01.01.2011 р. організація налічувала 10 000 членів) відбулося істотне переформатування єврейської самоорганізації у Донецькій області. Її лідером стала Обласна єврейська громада, яка має виразний релігійний характер та спирається на допомогу прикордонного єврейства, благодійні і релігійні фонди.

Донецька область з її значною кількістю росіян та російськомовного населення є одним із головних центрів російського руху України, якому притаманний чітко виражений політичний характер із висуненням вимог щодо підвищення статусу російської мови, встановлення тісних відносин із Росією тощо. Сукупність російських (або проросійських) організацій, що в різні часи виявляли активність на Донеччині, можна розподілити на дві групи:

1. Громадсько-політичні об'єднання – Інтеррух Донбасу, Громадянський конгрес, Конгрес російських організацій України (були активними у 1990-х рр.) Російський рух (кінець 1990-х – 2000-ні рр.), «Донбаська Русь» (кінець 2000-х рр.) тощо і тісно пов'язані з ними товариства росіян «Русь» (діє з 1991 р.), Російська

громада (кінець 1990-х – 2000-ні рр.), Російський дім у Донбасі (кінець 2000-х рр.).

2. Політичні партії та їх донецькі осередки, що взяли на озброєння етнокультурні та мовні гасла – «Слов'янська партія», «Російський блок», партія «Російсько-український Союз «Русь».

Незважаючи на помітне місце російських організацій у суспільно-політичному житті Донеччини, їх діалог зі спеціалізованими органами влади, що займаються питаннями етнонаціонального розвитку, є мінімальним. Очевидно, громадсько-політична спрямованість більшості російських організацій та неприйняття ідентифікації національної меншини зумовлюють низький рівень такої взаємодії.

Інтереси білоруського населення Донецької області відстоює Донецька обласна організація «Культурно-просвітницьке товариство білорусів «НЕМАН», створене 3 серпня 2000 р. Першим головою організації став депутат Донецької обласної ради, генеральний директор АТЗТ «Фірма Меблі». А. Окушко, якого згодом було призначено Почесним Консулом Республіки Білорусь у східних областях України., Наразі його очолює С. Пасинкова (2000 членів).

Основною метою діяльності товариства є відродження і популяризація культурної і духовної спадщини білоруського народу; зміцнення міжнаціональної дружби в регіоні; сприяння розвитку торговельно-економічного та культурного співробітництва між Україною та Республікою Білорусь [12].

Свої організації мають і нечисленні етнічні групи. Наприклад, в м. Константинівці Донецької області створено «Союз громадян закавказьких національностей». До нього увійшли азербайджанці, вірмени, грузини, лезгини. Союз заявив про досить широкий спектр своєї діяльності – від культурно-освітніх програм до координації дій у сфері торгівлі та громадського харчування.

22 лютого 1994 р. було зареєстровано «Спілку дагестанських народів Донбасу» (№52). Станом на 01.01.2011 р. кількість її членів становила 2 695 осіб.

Частина етнічних спільнот регіону сьогодні поки що не скористалася своїм правом і не створила свої громадські об'єднання, можливо, через нечисленність або через відсутність об'єктивної потреби у такій самоорганізації.

На стан створення і діяльність громадських об'єднань національних меншин впливає передусім фінансова підтримка з боку держав, які є їхніми історичними батьківщинами, держав, на території яких вони постійно проживають, членські внески, спонсорська допомога, а також фінансування проектів та програм національно-культурного відродження міжнародними фондами, акредитованими в Україні.

Відповідно до Статті 16 Закону України «Про національні меншини в Україні» державою надається фінансова підтримка на забезпечення діяльності національно-культурних організацій національних меншин, що спрямована на збереження і розвиток їхньої етнічної самобутності [13]. Кошти для виконання цієї норми закладаються у Державний бюджет України, який схвалюється щорічно.

Головними розпорядниками коштів Державного бюджету є спеціалізований орган центральної виконавчої влади – Міністерство культури України. Раніше ця функція входила до компетенції Державного комітету України у справах національностей та релігій (у різні роки він мав різну назву і статус і розпоряджався понад 90-відсотковою частиною загальних бюджетних коштів), який було ліквідовано у грудні 2010 р.

Фінансові ресурси Державного бюджету України, передбачені для розвитку власне етнонаціональної сфери, тільки малою мірою забезпечують потреби національно-культурного розвитку, зокрема, станом на 2007 р. обсяг коштів, виділених Держкомнацрелігій для фінансової підтримки діяльності національно-культурних товариств, становив усього 2 млн. 675 тис. грн. Дуже важлива причина, що виділення навіть цих, досить незначних коштів, відбувається не прозоро, відсутні чіткі критерії ефективності їх використання, а програми виконувані різними розпорядниками, у своїй переважній більшості, залишаються не узгодженими.

Товариства заздалегідь подають плани у відповідні державні структури. Але як просуваються виділені кошти, їх інформують далеко не завжди. Вплинути на це вони не в змозі. Рішення про використання фінансових ресурсів приймається без урахування думки громадськості. Отримає організація бюджетні кошти чи ні, в основному залежить від рівня налагодження комунікаційних

зв'язків між представниками влади і лідерами тієї чи іншої національної громади. Саме тому з боку національно-культурних товариств частими є скарги на непрозорість фінансування та суб'єктивізм державних чиновників, які сприяють одним проектам і не дають коштів на інші. Часто такі скарги є справедливими, в інших випадках – безпідставними або такими, щодо обґрунтованості яких складно визначитись.

Особливо гострим є питання надання фінансової допомоги національно-культурним товариствам на регіональному рівні, оскільки в Бюджетному кодексі України не передбачено відповідного рядка про виділення їм коштів з місцевих бюджетів. Відповідно до Закону України «Про об'єднання громадян (від 16.06.1992 р. – Стаття 8) Верховна Рада затверджує вичерпний перелік всеукраїнських громадських організацій, яким держава надає матеріальну допомогу [14]. Тож представники регіональної влади нерідко мають рацію, коли відмовляють національно-культурним товариствам у запитаних коштах. Особливо тоді, коли в одному регіоні існують кілька товариств тієї ж самої етнічної групи і кожне з них позиціонує себе як єдиного або, щонайменше, найповажнішого виразника потреб та інтересів всієї громади чи принаймні її регіональної більшості незалежно від того, чи підтримується це товариство представниками національної громади, чи ні.

Зняття таких колізій сприяло б впровадження таких правових інструментів, які б дозволили змінити принцип фінансування національно-культурних товариств і відійти від ієрархічної системи бюджетних призначень на користь впровадження конкурсних механізмів фінансування. Нагальним видається також внесення змін до Бюджетного кодексу України в частині виділення місцевим органам виконавчої влади окремим рядком видатків на збереження і розвиток етнокультурної самобутності.

Брак належного фінансування та непрозорість розподілу бюджетних коштів уже сьогодні призводять до негативних тенденцій у розвитку етнонаціональної сфери. Зокрема, швидкими темпами скорочується мережа національних громад. Якщо у 2009 р. їх налічувалось близько 1800 одиниць, то згодом менше 1500 – тобто скорочення становить майже 20%. Забезпечено приміщеннями лише 419 громадських організацій національних меншин, або кож-

на четверта. Через відсутність фінансової підтримки з місцевих бюджетів значно більше – як у п'ять разів скоротилася й мережа недільних шкіл з вивчення рідних мов, звичаїв та традицій – з 3 тис. у 2008 р. до 570 у 2011 р [15, с. 242].

Загалом, попри існування зазначених труднощів на Донбасі склалася досить дієва система взаємовідносин між регіональною владою та етнічними громадами, що в цілому забезпечує безконфліктний, інтегративний тип розвитку міжнаціональних відносин. Здійснюючи постійну комунікацію з етнічними громадами та їх лідерами, допомогу у проведенні культурно-просвітницьких та організаційних заходів, проведення «круглих столів» та конференцій з етнополітичної проблематики, влада формує активний діалог із етнічними меншинами, сприяє розв'язанню найбільш гострих проблем їхньої життєдіяльності.

Уже сьогодні громадські організації постають суспільно-політичним механізмом, у якому кристалізуються і через який транслюються на владно-політичний рівень інтереси етнічних громад України.

Тож цілком закономірно можна прогнозувати подальше зростання суспільно-політичної ролі етнічних громадських організацій як вагомих суб'єктів етнополітики у майбутньому, а отже, ґрунтовних наукових досліджень їх діяльності як важливих інститутів громадянського суспільства.

---

1. Антонюк О. Культурно-національні товариства / О. Антонюк // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В. Корецького НАН України / Відп. Редактор Ю. Римаренко. – К.: Довіра, Генеза. – С. 527.

2. Лойко Л.І. Етнополітична суб'єктність громадських організацій етнічних меншин України: дис... д. політ. н.: 23.00.05 / Л.І.Лойко; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2006. – 473 арк.

3. Болбат Т.В. Періодизація історії громадських об'єднань Східної України (квітень 1985 – червень 1996) / Т.В. Болбат // Донецький вісник наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. – Т. 13. – Донецьк: Український культурологічний центр, 2006. – С. 107 – 123; Болбат Т.В. Общественные объединения Донбасса / Т.В. Болбат // Нові сторінки історії Донбасу. – Кн. 7. / За ред. З.Г. Лихолобова. – Донецьк, 1999. – С. 145 – 154.

4. Шайхатдінов А.З. Культурна самобутність етнічних меншин Донецької області на межі ХХ – ХХІ ст.: автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / А.З. Шайхатдінов; Донецький національний університет. – Донецьк, 2010. – 25 с.
5. Платформа КПСС «Национальная политика партии в современных условиях // Материалы Пленума ЦК КПСС (сентябрь, 1989). – М.: Госполитиздат, 1989. – С. 38.
6. Мариупольскому греческому обществу – 10 лет: историческая справка. – Мариуполь, 1999. – С. 4.
7. Перелік громадських організацій національних меншин Донецької області станом на 01.01. 2011 р. // Донецька обласна державна адміністрація. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://donoda.gov.ua:81/main/ua/publication/content/11126.htm>
8. Перелік громадських організацій національно-культурного спрямування, зареєстрованих Головним управлінням юстиції у Луганській області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.loga.gov.ua/oda/about/depart/religion/activity/net-nat-m-lug/>
9. Матеріали відділу у справах національностей та релігій Луганської облдержадміністрації на тему: «Реалізація державної етнонаціональної політики та забезпечення прав національних меншин у Луганській області» // Луганська обласна державна адміністрація. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www-old.al.lg.ua/n_17_12_08_02.do
10. Донецька обласна державна адміністрація. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://donoda.gov.ua:81/main/ua/publication/content/590.htm>
11. Дынгес Л. Социальная акция в Донецкой области // Л. Дынгес [Електронний ресурс]. Режим доступу: gfe-odessa.blogspot.com/2011/12/-blog-post_27html
12. Донецька обласна громадська організація «Культурно-просвітницьке товариство білорусів «НЕМАН» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donoda.gov.ua:81/main/ua/publication/content/584.htm#top>
13. Закон України «Про національні меншини в Україні» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №36. – Ст. 529.
14. Закон України «Про об'єднання громадян» // Голос України. – 1992. – 18 липня.
15. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. – К., 2011. – С. 242.